

Anayasa, Kamu Yönetimi ve Ekonomi Bağlımlarında Ekonomik Haklar ve Özgürlükler

Osman Abdullah GÜNAYDIN*

Öz: Dünya ülkelerinin en önemli problemlerinden biri dağılım adaletsizliğidir. Dağılım meseleleri ekonomiyle beraber hukuk, siyaset ve kamu yönetimini de yakından ilgilendiriyor. Dağılım adaletsizliği ve doğurduğu olumsuz sonuçların ekonomik sistemin 'görünmez eli' tarafından giderilemediği, düzeltilemediği anlaşılmaktadır. Dünya ekonomilerindeki adaletsiz kaynak, gelir, servet dağılımları sonuçta, tüm temel hakların zedelenmesi ve ihlali anlamına gelir. Temel haklar-özgürlükler, insan hakları kavram ve konuları, ana akım bilimsel yaklaşıma göre anayasa hukukunun iştigal sahasına düşmektedir. Ekonomik haklar ve özgürlüklerin ekonomi disiplini içerisinde gerektiği gibi işlenemediğini düşünmekteyiz. Bu makalede, bazı ülkeler ve ülkemizdeki ekonomik haklar ve özgürlükler 'anayasa, iktisat, siyaset ve kamu yönetimi' bağlamında multidisipliner bir yaklaşımla incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Anayasa, ekonomi, kamu yönetimi, kamu hizmeti, ekonomik haklar-özgürlükler,gelir dağılımı

Economic Rights and Freedoms in the Contexts of Constitution, Public Administration and Economics

Abstract: One of the most important problems of world countries is the inequality in distribution. Distribution problems are not only a matter of economy but also of law, politics and public administration. It is understood that the main problems of inequality in distribution and poverty cannot be resolved by the 'invisible hand' of the economic system. Unjust distributions of resources, income, wealth between the world economies eventually mean violations of all fundamental rights. Fundamental rights-freedoms, conceptions and issues of human rights fall within the field of constitutional law. We argue that the economic rights and freedoms are not handled properly in the economic discipline. In this article, the economic rights and freedoms in our country as well as many other countries have been tried to be examined with a multidisciplinary approach within 'the contexts of constitution, public administration and economics'

Keywords: Constitution, economics, public administration, public service, economic rights-freedoms, income distribution

* Dr.

Makale gönderim tarihi: 24.12.2018

Makale kabul tarihi: 30.07.2019

İnsan Hakları Yıllığı, Cilt 36, 2018, s.75-104

Giriş

Geçmişten günümüze, küresel ekonomilerin temel sorunlarından biri kalkınma veya büyüme, bir diğeri adaletsiz gelir dağılımıdır. Gelişmiş ülkelerde uygulanan ekonomi modellerinin karakteristiğinden, gelişmekte olan ülkelerde ise kalkınmayı hızlandırmak zorunluluğundan gelir dağılımı adaletsizliğine göz yumulabilmektedir (Şener, 2010: 21). Bu ve benzer sebeplerle, gelir ve servet dağılımının, dolayısıyla ekonomik, sosyal ve kültürel hak ve özgürlükler konularının, akademik çevrelerin, devlet ve ekonomi yönetimlerinin önceliklerinden adeta uzaklaştığı gibi bir algı oluştuğu gözlenmektedir.

Yıllardır süren global ekonomik kriz, doğduğu ülkelerde büyümenin yeniden başlamasıyla çözüme evriliyorken, adaletsiz kaynak, gelir ve servet dağılımındaki kronik problemlerin çözümünde aynı iyimserliği taşımanın oldukça güç olduğunu belirtmeliyiz. Tam rekabet şartlarında üretim faktörlerinin ulusal gelirden aldıkları ücret, kâr, faiz, rant gibi paylar nispeten dengeli olsa da, çoğunlukla aksak rekabet koşullarının geçerli olduğu günümüz ekonomilerinde, üretim faktörlerinden iş gücünün, marjinal produktivitesinin çok altında bir pay aldığı bilinmektedir (Şener, 2010: 17-18).

İncelememize şu soruları sorarak başlamak yerinde olacaktır. Klasik, liberal, Keynezyen, neoklasik, neoliberal, serbest piyasa vd. ekonomik öğretilere dayanan ulusal ve uluslararası politika uygulamaları, dünyadaki gerçekten can alıcı açlık ve sefalet problemlerine neden çözüm üretememekte ve sorun kronikleşerek her geçen gün daha kötüye gitmektedir? Ülkelerin ekonomi politikalarının, istikrar ve büyüme kadar, gelir ve servet dağılımı adaletine de artık odaklanmaları gerekmiyor mu? Ekonominin yanı sıra hukukun, siyasetin ve kamu yönetimlerinin nihai hedefi insan ve toplumları müreffeh ve mutlu kılmak değil midir? Üretilen refahın, gelir ve servetin adilane paylaşımı konusunda iktisat ile birlikte hukuk, siyaset ve kamu yönetimi disiplinlerinin ilke ve kurallarından faydalanılamaz mı? Ekonomik hak ve özgürlükler konusunu ekonomiyle birlikte geniş anlamda kamu yönetimi ve anayasa hukuku açılarından multidisipliner olarak irdelemek sorunun çözümüne katkı sunabilir mi? Kişisel ve siyasal haklar gibi ekonomik hak ve özgürlükler de BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde (İHEB) ağırlıklı olarak yer aldığı halde, bu hakların adeta insan haklarından sayılmaması genel algısının sebepleri neler olabilir? Bu soruları, benzeriyle çoğaltmak mümkündür.

Bu çalışmada farklı ve disiplinlerarası bir yaklaşımla yukarıdaki ve benzeri sorulara cevap aranmaya çalışılmaktadır. Bu bağlamda, öncelikle terminoloji ve kavramsal çerçevedeki eksik ve/veya yanlış anlama ve kullanımlar yüzünden oluşan muğlaklık ve karmaşanın giderilmesine çaba gösterilmiştir. İlerleyen

bölümlerde, BM İHEB'nin içeriği ve hukuki değeri, BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme (ESKHUS) maddeleri irdelenmiştir. Ekonomik haklar ve özgürlükler ve bunların bazı ülke anayasaları ve ülkemiz anayasalarında yer alma süreci ve biçimi ele alınmıştır. Bazı ülkeler ve ülkemizdeki anayasaların durum analizleri yapılarak, ekonomik hak ve özgürlükleri ilgilendiren iktisadi-mali hükümler gözden geçirilmiştir. Daha sonra, ekonomik hak ve özgürlüklerle kamu yönetimi sistemi ilişkileri irdelenmiştir. Nihayette ülkemizin en önemli ve öncelikli ihtiyacı olan sivil, demokratik ve özgürlükçü yeni bir anayasada ekonomik hak ve özgürlüklere ilişkin etkin ve bağlayıcı iktisadi-mali hükümler olarak yer verilebilecek hukuki düzenlemelere işaret edilmeye çalışılmıştır.

Neden Disiplinlerarası Yaklaşım?

Odaklanma noktaları farklı olmakla beraber, sosyal bilimlerin ortak objesi insan ve toplumdur. Öteki bilim dallarında olduğu gibi iktisat, siyaset, kamu yönetimi ve hukuk bilimleri de insanı, toplumu kendi penceresi ve bakış açılarından inceleyip, irdeleyerek insanlığa yol gösterici sonuçlar sunmaya çalışır. Esasen, bu bilim dallarının ortak konusunu teşkil eden davranış, olay ve olgular, hayatın dinamiği içerisinde düşünce-inanç-fikir, etki-tepki, ve/veya sebep-sonuç ilişkileri halinde, benzer ortamlarda, aynı zaman diliminde akan, işleyen süreçlerde meydana gelir. Diğer bir ifadeyle, hayatın akışı içerisinde çeşitli ortamlarda yakın veya eşzamanlı meydana gelen bireysel-sosyal olay, olgu ve gerçeklikler, konumuz açısından iktisat, hukuk, siyaset ve kamu yönetimi bilim alanlarının her birine tekabül eden boyutların bir kombinasyonu olarak oluşmakta, cereyan etmekte ve etkilerini üretmektedir. Yani gerçekleşen herhangi bir iktisadi, siyasi, hukuki olay ve/veya olgu, sadece sırasıyla iktisadi, siyasi, hukuki değil, aynı zamanda ve belirli oranlarda bunların hepsidir; bu niteliklerin hepsini birlikte taşır. Kanaatimizce, siyaseti ve hukuku ekonomik analize, ekonomiyi de siyasal ve hukuki analize tabi tutmak, sosyal gerçekliğin doğru kavranması ve sosyal sorunların etkili çözümünde çok daha işlevsel olabilir.

Çok sayıda sosyal bilim dalının sosyolojiden ayrışarak uzmanlaştığı bilinmektedir. Başlangıçta gerekli ve yararlı olan bu iş bölümü ve uzmanlaşmada zaman içerisinde ifrata (pozitif aşırılık) kaçıldığı, dolayısıyla bilimsel çalışmalardan insan ve toplum için beklenen faydaların azaldığı iyice fark edilir hale gelmiştir. Konu ve objeleri aynı, bir bütünün farklı boyutları olan sosyal bilim dallarının, sosyal gerçekliğin odaklandıkları yönlerini daha iyi analiz edebilmeleri için bağımsız disiplinler halinde faaliyette bulunmaları, aydınlatmaya çalıştıkları alanlar ve akademik kariyer açısından önemli ve gereklidir. Fakat iktisat, siyaset, kamu yönetimi ve hukuk disiplinlerinin, belki de

iktisattaki *ceteris paribus* ilkesi gereği, bazı bağımlı değişkenleri zorunlu olarak hareketsiz ve sabit saydıklarından, birbirleriyle kesişim noktaları olan ilinti ve ilişkileri göz ardı edebildikleri görülmektedir. Böylece, sosyal gerçekliğin eksik, hatta yanlış bir bakış açısıyla incelenmesinin, çağımızın komplike ve devasa sorunlarına getirilecek çözüm önerilerinin de eksik ve/veya yetersiz kalması gibi önemli sakıncaların doğması muhtemel hale gelmiştir. Bu düşünce, toplumsal hayatın kesintisiz akışının analitik gözlemine dayanan kişisel bir yaklaşımdır. Kuşkusuz, ayrıntılı bilimsel çalışmalarla teyide muhtaçtır.

Sosyal bilimlerdeki aşırı uzmanlaşmanın sakıncalarını fark eden bazı yazarlar, bu durumu modern/endüstriyel toplumun ürünü olarak görmektedirler. Aşırı uzmanlaşmanın sakıncalarından kaçınmak için Immanuel Wallerstein ve arkadaşları başta olmak üzere birçok sosyolog ‘sosyal bilimlerin açılması’ ve daha çok ‘disiplinlerarası’ çalışmaların öne çıkartılmasını savunmaktadır (Bozkurt, 2011: 21). Ayrıca 20. yüzyılın sonlarına doğru, belli bazı sosyal süreçleri iktisat ve hukuk bilimi perspektifleriyle birlikte ele alarak açıklayan “Hukuk ve İktisat Yaklaşımı” adlı yeni bir çalışma alanının doğduğu görülmektedir (Yereli, 2011: 1).

Ekonomi, politika ve hukuk bilim dallarının birbirleriyle yardımlaşarak yeniden işbirliği yapmaları, insanlığın gittikçe giriftleşen politik, ekonomik, hukuki açmaz ve sorunlarına birlikte çözüm aramalarının önünü açabilir. Diğer ifadeyle, sosyal bilim disiplinlerinin birbirleriyle ilişkili kesişim noktaları üzerine odaklanılarak, bu alanlarda mikro ve makro perspektiflerle yepyeni çalışmalar üzerinde yoğunlaşıp daha fonksiyonel ve işe yarar bulgular ve veriler elde edilebilir. Veri zenginliğini yaşadığımız bilgi ve iletişim çağında bu veriler interdisipliner çalışmalarla yeniden harmanlanıp yorumlanarak, ilginç ve sorun çözen sonuçlara ulaşılabilir. Gerekirse tıpkı toplam kalite yöneticileri gibi bilim insanları yetiştirilerek disiplinlerin aralarındaki kopuklukları azaltan bütüncül yaklaşımlarla etkili çözüm önerileri üretebilmenin mümkün olabileceği düşünülmektedir. Zira bilim, bilim için değil, insan ve toplum içindir.

Bütün bilimlerin olduğu gibi, sosyal bilimlerin nihai amacı da, fert ve toplum halinde yaşayan insanların, önemli bir kısmı da temel hak ve özgürlükler olarak kavramsallaştırılan çeşitli ihtiyaçlarını karşılamayı kolaylaştırarak onları mutlu ve müreffeh kılmaktır. Bilimsel faaliyetlerin entelektüel tartışmalar olmanın ötesinde hak ve hukuku tanıyıp garanti edilerek, insanların manen ve madden iyi yaşamalarına katkı sunmak için yapılması gerektiği tartışma götürmez bir gerçektir.

Kamu hukuku ve kamu ekonomisi alanlarında yaşanan değişme ve gelişmelere bağlı olarak, iktisat ve hukuk bilimlerinin birlikte değerlendirilmesini

öngören, ‘hukuk ve iktisat yaklaşımı’ denilen yeni çalışma alanının gittikçe büyüyeceği düşünülebilir. Zira siyasal karar alma sürecinde çıkarılan anayasa ve yasaların, sair kamusal yönetim otoritelerinin koyduğu düzenleyici kuralların, yargı kararlarının ve yargısal içtihatların ekonomik niteliği, bu alanın hacmini giderek genişletmektedir (Yereli, 2011: 1).

Terminoloji ve Kavramsal Çerçeve

Temel ekonomik haklar ve özgürlüklere disiplinlerarası yaklaşıldığında, geniş bir terminoloji ve kavramsal çerçeve karşımıza çıkmaktadır. Bu kavramların literatürde ve günlük hayatta sık kullanılanlarından birkaçını, anayasa, iktisat, siyaset, kamu yönetimi, kamu hizmeti biçiminde sıralayabiliriz (Savaş, 1994-1997; Aktan, 1994-2002-2011; Ersoy, 2008). Diğer bazılarını ise temel haklar ve özgürlükler, ekonomik haklar ve özgürlükler, insan hakları şeklinde belirtmek mümkündür.

İktisatçı açısından iktisat, hukukçu ve siyasetçi açısından anayasa kavramı önemliyken ekonomik haklar ve insan hakları bağlamında, iktisadi-mali hükümler içeren anayasa kavramı her iki kesim için önem ve öncelik taşır. Ekonomik haklar ve özgürlükler ile kamu yönetimi sistemi arasındaki ilişkiler kamu hizmeti bağlamında irdelenmiştir. Ayrıca, eşdeğer anlamda olmak üzere, insan hakları, temel haklar ve özgürlükler, ekonomik haklar ve özgürlükler kavramları birbirlerinin yerine kullanılmıştır. Sosyal gerçekliği birlikte kavrayan iktisat, hukuk, siyaset ve kamu yönetimi bilim dallarının ortak kullanabilecekleri terimlerden özellikle anayasalardaki iktisadi-mali hükümler, temel haklar, kamu yönetimi, kamu hizmeti, ekonomik hak ve özgürlükler çalışmamızın konusunu ve özünü teşkil eden başlıca kavramlardır.

Genelde temel hakları, özelde ekonomik hak ve özgürlükleri yakından ilgilendiren geniş anlamda kamu yönetimi kavramını, “devlet ve toplum düzeninin kesintisiz işleme, yasaların yapıp uygulanması ve kamunun (halk) ortak ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik mal ve hizmetlerin üretilip halka sunulmasına ilişkin bir sistemdir” şeklinde tanımlamak mümkündür (Eryılmaz, 2017: 9-13).

Çalışmamızdaki önemli terimlerden birisi kuşkusuz insan hakları kavramıdır. “İnsan olmaktan kaynaklanan, her hangi bir şarta, statüye bağlı olmaksızın, insanın doğuştan sahip olduğu ve maddi-manevi varlığını korumayı, geliştirmeyi amaçlayan dokunulmaz, vazgeçilmez, üstün nitelikli hakların tamamıdır” şeklinde tanımlayabileceğimiz insan hakları kavramı, 1948 BM İHEB’teki temel haklar ve özgürlüklerin içeriği ile örtüşmektedir. Bu kavram teorik olarak soyut, somut, ideal ve ucu açık bir *insan hakları listesini* ifade eder. Temel haklar ve özgürlükler, bu ideal listenin gerçekleşme yoluna giren kısımdır.

Diğer anlatımla, temel haklar ve özgürlükleri, insan haklarının devlet tarafından tanınmış ve pozitif hukuka girmiş, kamu yönetimi sistemince uygulanmaya hazır hali olarak ifade etmek mümkündür. Bu nedenle, doktrinde ve günlük hayatta temel haklar ve özgürlüklerle insan hakları kavramları çoğu kere birbirleri yerine kullanılabilir (Kapani, 1981:14).

Bazı teorisyenler iktisadi faaliyetlerin icra edildiği siyasi, hukuki, idari ve sosyal zeminin iktisadi sorunların türemesinde etkin rol oynadığını, dolayısıyla bu zeminin aksayan yönlerinin düzeltilmesi gerektiğini ileri sürmektedir (Ersoy, 2008: 528).

Kamu Yönetimi Sistemi Nedir?

17. ve 18. yüzyıl batılı filozoflarından İngiliz Thomas Hobbes ve John Locke ile Fransız Jean Jacques Rousseau devletin kuruluş temelini ‘toplumsal sözleşme’ fikri ve yaklaşımı ile açıklamışlardır. Bu düşünürlere göre, bireyler ve toplumlar uzlaşarak, bir toplumsal sözleşmeyle kendilerinin karşılayamadıkları adalet, savunma, güvenlik, ekonomi, sağlık, eğitim, alt yapı vb. genel hizmet ihtiyaçlarını yetki ve finansman kaynaklarıyla (kamu gelirleri) birlikte egemen bir üst otoriteye (monark, devlet) devretmişlerdir. Hukuksal ve siyasal olarak sözleşme yoluyla kurulan devletin yasama, yürütme, yargı organları teşkil edilmiş, görevleri belirlenmiştir. Devlet organlarının yürüttüğü görevlere ‘kamu hizmeti’, kamu hizmetlerini üreten sisteme de ‘kamu yönetimi sistemi’ denilmektedir.

Kamu yönetimi kavramı geniş ve dar anlamda olmak üzere iki şekilde açıklanabilir. Geniş anlamda kamu yönetimi, yasama, yürütme ve yargı organlarını, bunların yürüttükleri faaliyetlerin tümünü içine alan oldukça kapsamlı bir deyimdir. Dar anlamda kamu yönetimi ise, sadece ‘yürütme ve idare’ alanındaki örgüt ve faaliyetleri içeren bir kavram olarak tanımlanabilir (Gözübüyük, 1983: 1-10).

Richard J. Stillman II, Herbert Alexander Simon, Donald W. Smifaburg ve Victor A. Thompson gibi bazı yazarlar, yasama, yürütme ve yargı organlarının, kamu yönetiminin faaliyet alanının bir parçası olduğunu, bu nedenle bu organların ve aralarındaki ilişkilerin genel kamu yönetimi disiplininin tamamen inceleme alanı dışında tutulmasının mümkün olmadığını belirtmektedirler (akt. Eryılmaz, 2017: 12). Bu yazarların görüşleri ‘geniş anlamda kamu yönetimi’ kavramıyla örtüşmektedir.

Temel haklar kapsamındaki ‘ekonomik haklar ve özgürlükler’ ile kamu yönetimi sistemi arasında, kamu hizmeti bağlamındaki ilişkiler ilgili başlık altında ileride açıklanmıştır.

Anayasaların Olmazsa Olmazları: Temel Haklar ve Özgürlükler

Anayasayı, bir devletin kuruluşunu, yönetsel örgütlenişini, işleyişini, bireyin devlet ve diğer toplumsal aktörler karşısında her türlü temel hak ve özgürlüklerini düzenleyip garanti altına alan ve normlar hiyerarşisinde en üst sırayı işgal eden ve kanunlardan daha zor değiştirilebilen temel hukuk kuralları manzumesi şeklinde tanımlayabiliriz (Gözler 2012: 12). Kısaca, anayasa, bir toplumun hangi hukuki, siyasi, bürokratik ve sosyo-ekonomik sistem ve kurallara göre yönetileceğini belirleyen ve bütün tarafları bağlayan bir sosyal uzlaşma ve sözleşme metnidir. Bu tanımlamalara göre anayasaların; (1) Devletin temel organları, bunların teşkilleri, işlevleri, ilişkileri ve kamusal yönetim sisteminin (idare) genel yapısı ve işleyişi, (2) Bireylerin devlet ve diğer toplumsal aktörler karşısındaki temel hak ve özgürlükleri şeklinde iki ana boyutundan bahsedebiliriz.

İkinci boyutuyla hükümler içeren ekonomik anayasa oyunun kurallarını belirler, hakim kılar ve hakem konumundaki devlet oyunun işleyişini adaletle gözetler. Oyunun kuralları her oyuncuyu bağladığı gibi, kuşkusuz hakem konumundaki devleti ve kamu yönetimi sistemini de bağlar. Hedef, mümkün olan en yüksek adaleti sağlamak, sürdürülebilir kılmak olduğuna göre, temel hak ve özgürlüklerin ihlaliyle oluşan adaletsizliklerin, birey ve devlet arasındaki ilişkilerle birlikte, bireyin toplumdaki diğer aktörlerle ilişkilerinde de ortaya çıkabileceğini unutmamak gerekir. Adaleti her alanda, mümkün olan en üst düzeyde gerçekleştirmek ve sürdürmek görevi her zaman devletin tekelinde olmuştur. Birey ve toplumların, demokratik hukuk devletinden beklentilerinden biri kuşkusuz her bakımdan adalettir.

Temel Haklar ve Özgürlüklerin Sınıflandırılması

Temel hak ve özgürlükler alanında, ‘özgürlük’, ‘hak’, ‘insan hakları’, ‘anayasal haklar ve özgürlükler’ gibi çoğunlukla eş anlamlı algılanıp kullanılan terim ve kavramlar mevcuttur (Gözler, 2012: 109). Bunlardan en kapsamlı ve şemsiye niteliğinde olanı ‘insan hakları’ kavramıdır. Özgürlükle hak, konumuz itibarıyla özellik ve önem taşır. Bireyin bir şeyi yapıp yapmama erki olarak tanımlanabilecek özgürlük soyut bir kavramken, hak, özgürlüğün somutlaştırılmış biçimidir. Özgürlük, kişinin kendi fiili veya eylemsizliğiyle yaşanabilirken, hak, sahibinin olduğu kadar, diğer kişiler ve/veya devletin (kamu yönetiminin) edim veya faaliyetleriyle gerçekleşebilir (Gözler, 2012: 109-110).

Temel hak ve özgürlükler, Georg Jellinek’in klasik sınıflandırmasına göre, negatif statü hakları, aktif statü hakları, pozitif statü hakları olmak üzere başlıca üç gruba ayrılır (akt. Gözler 2012: 111):

a) Negatif statü hakları (kişi dokunulmazlığı, konut dokunulmazlığı, düşünce özgürlüğü, din ve inanç özgürlüğü vd.) devlete ve/veya diğer kişilere ‘karışmama’, ‘ gölge etmeme’ sorumluluğu yükler.

b) Aktif statü hakları (vatandaşlık, seçme, seçilme, siyasi parti kurma, siyasi faaliyette bulunma, kamu hizmetlerine girme vd.) kişinin kamu yönetimine katılımını sağlayan haklardır.

c) Pozitif statü hakları (mülkiyet hakkı, çalışma hakkı, konut hakkı, eğitim, sağlık, sosyal güvenlik hakları vd.) bireylere kamusal yönetim birimlerinden (devlet) olumlu davranış, hizmet ve yardım isteme imkânını tanıyan haklardır.

BM 1948 İEHB, anayasa hukuku literatürü ve anayasa metinlerinde temel haklar ve özgürlükler; (1) kişisel haklar ve özgürlükler, (2) siyasi haklar ve özgürlükler, (3) Ekonomik haklar ve özgürlükler olmak üzere üç ana kategoriye ayrılmaktadır.

Bu bağlamda kişinin dokunulmazlığı, özel hayatın gizliliği, konut dokunulmazlığı, haberleşme hürriyeti, düşünce özgürlüğü, din ve vicdan hürriyeti, bilim ve sanat hürriyeti, hak arama hürriyeti gibi haklar, kişisel hak ve özgürlüklere başlıca örneklerdir. Siyasi haklar ve özgürlüklerin başlıcaları, vatandaşlık hakkı, seçme, seçilme ve siyasi faaliyette bulunma, siyasi parti kurma, kamu hizmetine girme, dilekçe, bilgi edinme ve kamu denetçisine başvurma hakkı şeklinde sıralanabilir. Mülkiyet hakkı, eğitim, sağlık ve çevre, çalışma ve sözleşme hakları, adil ücret, sosyal güvenlik, konut haklarını da başlıca ekonomik haklar ve özgürlükler örnekleri olarak ifade etmek mümkündür.

Temel Haklar ve Özgürlüklerin Tarihsel Gelişimine Kısa Bir Bakış

İnsan haklarının insanlık tarihiyle başladığını söylemek abartı sayılmaz. Zira temel hak ve özgürlükler demek olan insan hakları doğuştan sahip olunan, insana insanlık onurunu sağlayan, kutsal, vazgeçilmez, devredilemez, evrensel haklardır. Temel hak ve özgürlüklerin toplumda değer kazanabilmesi için, bunların tanınması, tanımlanması, düzenlemelere tabi tutulması gerekir. Devlet hak ve özgürlüklere hukuki biçimini verir, onların nasıl hayata geçirilebileceğini gösterir. Bunları tanıyıp açıklayan devlet, kendi iktidarının sınırlarını da çizmiş olur (Akın, 1980: 277-294). Bu faaliyetlerin hemen tamamı ülkedeki mevcut anayasal ve yasal düzen ile ülkenin genel kamu yönetimi sistemi çerçevesinde icra edilerek hayata geçirilmektedir.

Klasik batı yaklaşımına göre temel hak ve özgürlüklerin (insan haklarının) kayda geçirilip, belge, bildirme ve metinlerde yer alması 1215 tarihli İngiliz

Magna Carta Libertatum'undan günümüze yaşanan zorlu süreçlerden geçerek gerçekleşmiştir.

1215 *Magna Carta Libertatum*'undan beri türeyen, ulusal, uluslararası, irili ufaklı çok sayıda belge, bildiri, bildirge ve beyanname, temel insan hak ve özgürlükleri düzenlemelerine dayanak teşkil etmiştir. Bunlardan bazıları kronolojik olarak şöylece sıralanabilir:

- 1) 1776 Amerikan Bağımsızlık Bildirisi,
- 2) 1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi,
- 3) 1808 Sened-i İttifak Belgesi,
- 4) 1839 Tanzimat Fermanı,
- 5) 1856 Islahat Fermanı,
- 6) 1948 Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi (BM İHEB),
- 7) 1976 BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi (ESKHUS).

Tarihin akışı içerisinde bu metinlerin, kendilerinden öncekilerden etkilenmiş, kendilerinden sonraki metinleri, anayasaları, yasaları ve kamu yönetimlerinin kurumsal ve işlevsel yapılarını önemli ölçüde etkilemiş oldukları görülmektedir. Bunlardan bazılarının yerel ve ulusal düzeyde etkili olduğu, bazılarının uluslararası ve evrensel hükümler içerdiği görülmektedir.

Uluslararası, evrensel nitelikteki ve BM Genel Kurulu'nun 10 Aralık 1948 tarihli oturumunda kabul edilen İHEB'e yakından bakmak gerekir (Akın 1980: 362). Bildirge, uluslararası bir kuruluş olan BM'nin bürokrasisince hazırlanıp Genel Kurul'unda kabul edilen oldukça önemli evrensel hükümler içeren bir metindir. İHEB'in ister klasik haklar ve özgürlükler, ister ekonomik haklar ve özgürlükler, kısaca insan hakları olarak, dünyadaki anayasal, yasal ve yönetsel düzenlemelere ilham vermiş, kaynaklık ve temel teşkil etmiş olduğunu önemle vurgulamalıyız. Temel insan hak ve özgürlükleri konusunda hemen her husus ve boyutun, 30 maddeden meydana gelen Bildirge'de genel hatlarıyla yer aldığı görülmektedir. 1948 tarihli İHEB'in tam metni, Türkiye'de 06.04.1949 tarih ve 9119 sayılı Bakanlar Kurulu Kararıyla kabul edilip, 27.05.1949 tarih ve 7217 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanmıştır.

BM 1948 İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi (İHEB)'in İçeriği ve Hukuki Değeri

İlkesel muhtevalı önsözyle 30 maddeden oluşan İHEB'in 13 ile 16, 18 ve 19'uncu maddeleri içinde 'kişisel hak ve özgürlükler', 14, 15, 21. ve 28'inci maddelerinde ise 'siyasi hak ve özgürlükler' yer almaktadır. 17, 20, 22, 23, 24, 25, 26 ve 27. maddelerde ise oldukça kapsamlı bir şekilde 'ekonomik, sosyal ve

kültürel hak ve özgürlükler'e yer verilmiştir. 29. ve 30. maddeler sonuç niteliğinde olup, hakların görevlerle uyumlu olması gerektiğini, hak ve özgürlüklerin ancak kanunla sınırlanabileceğini, hiçbir boyutuyla BM'nin amaç ve prensiplerine aykırı kullanılamayacağını ve suiistimal edilecek mahiyette yorumlanamayacağını hüküm altına almıştır.

İHEB'in hukuki değeri nedir? BM Genel Kurulu kararıyla benimsenen Bildirge'nin hukuki bir yaptırım gücü var mıdır? BM Genel Kurulunun üye devletler için hangi konularda zorlayıcı kararlar alabileceği BM Teşkilatı Antlaşmasında gösterilmiştir. Buna göre, BM Genel Kurulunun bu konuda yetkisinin bulunmadığı ve hazırlanan Bildirge'nin devletlere tavsiye ve öğüt vermekten öte bağlayıcı hükmünün bulunmadığı görülmektedir. Devletleri bağlayabilecek anlaşmalar hazırlanabilmesini teminen, BM bünyesinde bir 'İnsan Hakları Komisyonu' kurulmuştur. Komisyonun hazırladığı ve BM Genel Kurulunda 1966 yılında kabul edilen iki sözleşmeden, Kişisel Haklar ve Siyasal Haklar Sözleşmesi 1973 yılında, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi 1976 yılında yürürlüğe girmiştir (Akın, 1980: 370-371).

Bu açıklamaların ışığında İHEB'te kayıt ve hüküm altına alınan temel insan hak ve özgürlüklerinin ihlal edilmemesini ve korunmasını etkin bir şekilde teminat altına alacak, devletleri, kamusal yönetim birimlerini ve ekonominin diğer güçlü aktörlerini bu hak ve özgürlüklere uymaya zorlayacak ve hukuken bağlayacak etkili bir mekanizmanın kurulamadığını görüyoruz. Temel insan hak ve özgürlüklerinin sağlanması ve korunması, toplumsal ekonomik ve yönetsel yapı içerisindeki diğer güçlü aktörlere (kişi, kurum, baskı grubu) karşı da söz konusu olmalıdır. Zira günümüzde temel hak ve özgürlükler, özellikle de ekonomik haklar ve özgürlükler sadece devlet tarafından ihlal edilmemektedir.

Kişilerin aralarında doğan ihtilaflar, çoğunlukla temel insan hakları ihlaline yol açabilmektedir. Bu ihlallerin adli, idari mahkemeler yoluyla giderilmesi, pratikte her zaman mümkün olamamaktadır. En azından zaman kaybına yol açılmak suretiyle yeni hak kayıplarına neden olduğu ampirik olarak izlenebilmektedir. Sonuçta, geciken ve gerektiği gibi tecelli edemeyen adalet, yeni adaletsizlikler doğurmakta, insan hak ve özgürlükleri zedelenmekte, en azından kıymeti harbiyesini kaybedebilmektedir.

BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme (ESKHUS)

Bu uluslararası sözleşme Türkiye Cumhuriyeti adına 15 Ağustos 2000 tarihinde New York'ta imzalanmış, 4.6.2003 tarih ve 4867 sayılı Kanunla TBMM tarafından uygun bulunmuş ve Türkiye Cumhuriyeti taraf devletlerden birisi haline gelmiştir.

Bakanlar Kurulunca 10.7.2003 tarihinde kararlaştırılarak Türkiye Cumhuriyeti bakımından yürürlüğe girmiştir. Sözleşme metni ilk yürürlüğe girdiği 1976'dan 27 yıl sonra, Türkiye'de 2003 yılında uygulamaya girmiştir. İHEB ile birlikte bu sözleşme, ekonomik sosyal ve kültürel haklar bakımından en önemli hukuki dayanaklardan birisidir. 31 maddeden meydana gelen bu Sözleşmede ekonomik, sosyal ve kültürel haklar ayrıntılı olarak düzenlenmiştir. Çalışmamızın kısıtı gereği sadece ekonomik hakları düzenleyen maddeler kısaca gözden geçirilecektir.

Madde 2: “Bu sözleşmeye taraf her devlet münferiden, ekonomik ve teknik plan başta olmak üzere, uluslararası yardım ve işbirliği yoluyla, mevcut kaynakların azamisini kullanarak, bilhassa yasal düzenleme suretiyle alınacak tedbirleri de içerecek şekilde her türlü uygun yöntem vasıtasıyla, bu sözleşmede tanınan hakların tam olarak kullanılmasını aşamalı olarak sağlamak amacıyla tedbirler almayı taahhüt eder.” Bu maddeye göre, sözleşmede tanınan hakların gerçekleştirilmesini sağlayan tedbirler taraf devletlerce alınacaktır.

Madde 4: “... Devletler, bu hakları ancak yasanın belirlediği ölçüde sınırlayabileceğini ve bu sınırlamayı da ancak bu hakların niteliğiyle bağdaştığı ölçüde ve yalnızca demokratik toplumda genel refahın artırılması amacıyla yapabileceğini kabul ederler.” Burada hakların hangi hallerde, nasıl sınırlanabileceği belirtilmiştir.

Sözleşme'nin 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12 ve 13. maddelerinde sırasıyla:

- Çalışma hakkı, çalışma saatleri, dinlenme, adil ve yeterli ücret, ücretli tatil hakları (madde 6),
- Sendika kurma, dilediği sendikaya üyelik haklarıyla, grev hakkı ve istisnaları (madde 7),
- Sosyal sigorta ve sosyal güvenlik hakları (madde 9),
- Evlenme, aile kurma, ailenin korunması, çalışan anneler, çocuk hakları (madde10),
- Yeterli beslenme, dünyadaki besin maddelerinin adil dağılımını isteme, konut, giyim ve yeterli yaşam düzeyi ve bunu geliştirme hakkı (madde 11),
- Ulaşılabilecek en yüksek fiziksel ve zihinsel sağlık standartlarına sahip olma hakkı (madde 12),
- İlk, orta ve yükseköğretim görme, velilerin çocukları için okul, dinsel ve ahlaki eğitim seçimi hakları (madde 13) gibi ekonomik ve sosyal hak ve özgürlükler ayrıntılı düzenlenmiştir.

Ülkemizdeki Bazı Ekonomik Haklar-Özgürlüklerin Nitelikleri

Ülkemizdeki anayasal ve hukuksal düzen içerisinde, kurulu kamu yönetimi sistemi tarafından realize edilen veya edilmesi gereken ekonomik haklar ve özgürlüklerden başlıcaları, mülkiyet hakkı, çalışma ve sözleşme özgürlüğü, ailenin korunması ve çocuk hakları, eğitim, öğrenim, sağlık ve çevre hakları, kamulaştırma, devletleştirme, özelleştirme vergileme, bütçe, adil ücret ve gelir dağılımı isteme, sosyal güvenlik hakkı, konut hakkı, sendika kurma ve üye olma, toplu sözleşme hakkı, grev hakkı ve lokavt, piyasaların denetimi ve tüketicinin korunması hakları olarak sıralanabilir (BM İHEB, BM ESKHUS ve T.C. Anayasalarının ilgili maddeleri). Yukarıdaki temel hak ve özgürlüklerden bazıları, karakteristikleri gereği veya bakış açısına göre birden fazla kategori içerisinde yer alabilmektedir. Bir ülkede anayasa ve kurulu kamu düzeni içerisinde tanınıp, tanımlanan, realize veya ihlal edilebilen ekonomik haklar ve özgürlükler kategorisinin başlıca nitelik ve özelliklerini şöylece belirtebiliriz:

1) Ekonomik haklar ve özgürlükler, “pozitif-negatif statü hakları” grubu içerisinde yer alırlar.

2) Bu hak ve özgürlükler, kişiyi toplumdan alacaklı kılan, bireylere kamu yönetiminden (devlet) ve diğer kişilerden (özel, tüzel) olumlu bir davranış, hizmet veya yardım isteme imkânını tanıyan haklardır. Bu haklara isteme hakları da denilmektedir.

3) BM 1948 İHEB ile gün yüzüne çıkan ekonomik haklar ve özgürlüklerin, diğer iki kategoride yer alan, bireysel ve siyasal haklar ve özgürlüklerden hukuki anlamda bir farkı bulunmamaktadır.

4) Ekonomik haklar ve özgürlüklerin gerçekleştirilmesi, kamu yönetimi sistemi vasıtasıyla devletin ve/veya diğer kişilerin, birey ve/veya toplum lehine belirli bir nakdi ve/veya aynî sarfiyat (harcama) yapmasını gerektirebilir.

5) Ekonomik hak ve özgürlükler de insan haklarından farklı bir şey olmayıp, evrensel haklar bütününe önemli parçalarıdır.

6) İnsan hakkı ihlalleri söz konusu olduğunda en az diğer kategorilerdeki (kişisel, siyasal) haklar kadar, ekonomik haklar da ihlal edilmiş olmaktadır.

7) Ekonomik hakların realizasyonu, devlet organlarınca sunulan kamu hizmetleri yoluyla gerçekleştirilir.

Ekonomik Haklar ve Özgürlüklerle Kamu Yönetimi Sistemi Arasındaki İlişkiler

Temel haklar kapsamındaki ekonomik haklar ve özgürlükler konularının, genel algıda siyaset bilimi ve anayasa hukukunun iştiğal alanında yer aldığı kabul edilmektedir. Bu konuların en azından hukuk, ekonomi, siyaset bilimi dalları arasında multidisipliner yaklaşımla irdelenip, incelenmesi gerektiğini düşünmekteyiz. Bir ülkede siyasal, ekonomik sistem istikrarlı ve hukuk devleti ilkeleri etkin ve düzenli şekilde işliyorsa, ekonomik hak ve özgürlüklerin tanınıp, tanımlanma ve gerçekleşme düzeyinin yüksek olması ihtimali kuvvetlidir. Dolayısıyla, bu ikisi arasında doğrusal ve güçlü ilişkilerin varlığı şüphe götürmez bir gerçektir.

Ekonomik haklar ve özgürlüklerin yasal olarak tanınması, düzenlenip geliştirilmesi, ilk aşamada siyasal ve hukuksal erkin işlevi gibi görülse de, uygulama evresinde bu hakların önemli bir bölümü, devletin yönetim aygıtı olan kamu yönetimi sisteminde bireyler ve topluma 'kamu hizmetleri' olarak sağlanır. Devletin iş görme aygıtı durumundaki kamu yönetimi sisteminin işlevi nedir? Bu sorunun cevabını, kamusal ve yarı kamusal mal ve hizmetleri üretip, topluma sunmaktır biçiminde verebiliriz. Burada anahtar kavram kamu hizmetidir. Devlet ve kamu yönetimi sistemi bu hakların bazılarında pozitif bir edimde bulunurken bazılarında engellememe gölge etmeme biçiminde hareket eder. Kamu hizmetini ise, devlet ve diğer kamu tüzel kişileri tarafından veya onların denetim ve gözetimi altında halkın ortak ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olarak üretilip, sunulan mal ve hizmetler olarak tanımlayabiliriz (Eryılmaz, 2017: 9).

Yasama organı ne kadar nitelikli kanunlar, yargı organı ne kadar doğru karar ve içtihatlar verirse versin, ekonomik hak ve özgürlükleri düzenleyen kuralları uygulayarak onları hayata geçirecek olan kamu yönetimi sistemidir. Öyleyse kamu yönetimiyle ekonomik hak ve özgürlüklerin gerçekleştirilmesi arasında sanılandan çok daha fazla karşılıklı ve güçlü ilişkiler vardır. Çünkü bu hak ve özgürlükler hak sahiplerine çoğunlukla kamu hizmeti sunumuyla kullandırılmaktadır. Kamu hizmetleri ise kamu yönetiminde ve/veya onun izin ve denetimi altında üretilmekte, kamuya (halka) ve ilgililerine sunulmaktadır. Ekonomik haklar ve özgürlükleri içeren, eğitim, sağlık, çalışma, sosyal güvenlik, tüketicinin korunması vb. alanlarındaki kamu hizmetlerini bunlara örnek olarak gösterebiliriz. Bu durumda, yasalarla tanınıp, tanımlanan ekonomik haklar ve özgürlüklerin realize edilmesinde kamu yönetimi aygıtına büyük işler düşmektedir.

Kamu yönetimi kavramını bu şekilde geniş anlamıyla algılamak konumuz açısından önemlidir. Çünkü ekonomik hak ve özgürlüklerin tanınması, tanımlanıp

yasa (kural) haline getirilmesi yasama organının işlevidir. Anayasa ve yasalarla düzenlenen ekonomik hak ve özgürlüklerin kamu hizmetleri olarak sunulması yürütme organının fonksiyonudur. Bu hak ve özgürlüklerin ihlal edilmesini önlemek, ihlal gerçekleşmişse telafisini istemek için başvurulacak son merciler de yargı kuruluşlarıdır.

Bu açıklamaların ışığında, ister geniş anlamda, ister dar anlamda olsun kamu yönetimi sistemi ile ekonomik hak ve özgürlükler arasında birinci derecede doğrudan karşılıklı ve çoklu ilişkilerin söz konusu olduğunu söyleyebiliriz. Temel hakları, ekonomik hak ve özgürlükleri gözetmeyen bir kamu yönetimi sistemi örgüt ve işleyişi düşünülemez.

Geniş anlamda kamu yönetimi sistemi açısından bakıldığında devletin yasama, yürütme ve yargı organlarının ürettikleri, yasa yapma, yasaları ve türevlerini uygulama ve son iki kategoride yürütülen hizmet, iş ve işlemleri yargısal olarak denetleme, nihayetinde birer kamu hizmeti üretim faaliyetleridir. Kaldı ki devletin bu üç organı da, toplumsal sözleşme, anayasa ve yasalarla kendilerine yetki ve kaynaklarıyla halk (kamu) tarafından devredilen kamusal görevleri yürütmekten sorumlu, kamu gücünü haiz kamusal hizmet kuruluşlarıdır. Yürütme organı ve idarenin görevi ve işlevi, ekonomik hakların kamu hizmetleri olarak kullanılmasını sağlamaktır. Bu işlemleri yürütenler, üst düzey siyasal nitelikli yöneticilerle memur statüsündeki kamu görevlileridir.

Ayrıca, yasama ve yargılama faaliyetleri de birer kamu hizmeti ise bu işleri yürüten milletvekilleri, hâkim ve savcılar da memur olmayan özel statülü kamu görevlileridir. Milletvekillerinin dokunulmazlıkları bulunup, hâkim ve savcılar da yargı bağımsızlığı ve hâkim teminatı altında görev yaparlar. Bu organların örgütsel yapıları ve işleyişlerinde hiyerarşik bağıllık söz konusu değildir. Özetle, pozitif statü hakları niteliğindeki ekonomik haklar ve özgürlükleri, kamu hizmeti bağlamında, devletin yasama (kural koyma), yürütme (realizasyon) ve yargı (yargısal denetim) organları tarafından birey ve topluma sunulan hizmetler olarak değerlendirilebiliriz.

Ekonomik Hak ve Özgürlüklerin Anayasalara Girme Süreci ve Biçimi

Temel insan hak ve özgürlüklerinin zamanla anayasal metinlerde yer almaya başladığını görüyoruz. İlk örnekler olarak, eyalet anayasalarının ‘başlangıç’ bölümlerindeki 1776 tarihli Virginia Haklar Bildirisi ile 1878 Philadelphia Bildirisi’ni gösterebiliriz (Akın 1980: 289). Bu ilklerin ardından günümüze kadar ABD ve Fransa Anayasaları başta olmak üzere, Türkiye dahil hemen bütün demokratik ülke anayasalarında, kişisel, siyasal ve ekonomik hak ve özgürlüklere

yer verilegelmiştir. Ekonomik hak ve özgürlüklerin anayasalara girişi diğerlerine nazaran hiç kolay olmamıştır. Çünkü günümüz batılı anayasalarının çoğunda, ekonomik yaşamla ilgili anayasal kurallar değişik şekillerde yorumlanmaya elverişli ‘genel ilkeler’ halindedir. Bunun bir nedeni, çağdaş demokrasilerin totaliter rejimlere karşı yürütülen çetin mücadeleler sonucu kurulmuş bulunmaları, önem ve ağırlığı kişisel ve siyasal hak ve özgürlüklere vermiş olmalarıdır (Savaş, 1997: 75). Diğer ise, ekonomik hak ve özgürlüklerin, kullandırılması, devlete külfet ve maliyetler yüklediğinden, haklı-haksız sebeplerle devletlerin buna yanaşmada isteksiz davranmalarıdır. Halbuki düşük gelirli kalkınmakta olan ülkelerde bile yapılacak kapsamlı çalışmalarla, kaynak ve gelirlerin etkin dağılımını sağlayarak, kalkınmanın külfetine katlananlarla nimetini elde edenler arasında daha adil gelir ve refah paylaşımları elde etmek mümkün olabilir. Nimet-külfet dengesinin iyileştirilmesiyle özellikle ekonomik hak ve özgürlüklerin yeterince sağlanamamasından kaynaklı insan hakkı ihlalleri büyük ölçüde önlenabilir. Ekonomi temelli insan hakları tanımlanıp geliştirilerek ve gerçekleştirilerek sosyal adalet, barış ve huzura katkı sunulabilir.

Ekonomik, hak ve özgürlüklere anayasalarda yer vermek gereklidir ve fakat yeterli değildir. Bu hakların ayrıca hukuki güvenceye bağlanması, konularının net ve somut şekilde tanımlanması ve kullandırılmalarının sağlanması için kamu yönetimi sistemine görev olarak yüklenmesi ve bunların anayasa metinlerine amir hükümler olarak yerleştirilmesi gerekir. Böylece ekonomik içerikli anayasa modeline geçilmiş olacaktır. Ekonomi içerikli anayasa metinleri, ekonomik hak ve özgürlüklerle sınırlı olmayıp, ekonominin genel dengeleri, kişisel ve siyasal hak ve özgürlüklerin tanzim edilmesi gibi pek çok hükümleri ihtiva eden en üst hukuki düzenlemelerdir. Ancak ekonomik hak ve özgürlükleri gerçekleştirmenin en etkili yolunun iktisadi-mali konuların, kurallar ve amir hükümler olarak anayasalara konulmasından geçtiği düşünülmektedir.

Ekonomik Haklar ve Özgürlüklerde Genel Hukuki Durum Analizi Bazı Batılı Ülkelerde Durum

Burada, 1788 ABD, 1831 Belçika, 1917 Finlandiya, 1949 Almanya, 1953 Danimarka, 1976 Portekiz, 1978 İspanya, 1997 Polonya ve 2002 Hollanda Anayasalarında, ekonomik haklar ve özgürlüklerle ilgili bazı düzenlemelere genel hatlarıyla değinilecektir (www.adalet.gov.tr).

ABD Federal Anayasası’nda, ekonomik haklarla ilgili hükümlere yer verilmeyip, konu eyalet anayasalarına ve kanunlara bırakılmışken, bazı anayasalar ekonomik hakları genel hükümler olarak, bazılarıysa değişen ayrıntıda düzenleme yolunu benimsemiştir (Savaş 1997: 87). Bu ülkelerin anayasalarında ekonomik ve mali anlamdaki düzenlemeleri genel hatlarıyla şöylece özetleyebiliriz (Apak,

2011: 54):

Ekonomik haklar ve özgürlükler kategorisinde bulunan *mülkiyet hakkı*, kamulaştırma, devletleştirme, toplumsallaştırma gibi sınırlamalarla da olsa yukarıdaki anayasalarda yerini erken zamanlarda almıştır. Diğer ifadeyle, liberal ekonomik düzenin vazgeçilmez koşullarından ‘mülkiyet ve sözleşme’ hakları tarihsel süreçte tanınır, kabul edilen ilk ekonomik düzenlemelerdir.

1949 Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası’nın, 14. maddesinde mülkiyet, miras hakları ile kamulaştırmayı düzenlemiş, ‘toplumsallaştırma’ başlığını taşıyan 15. maddesinde ise “belirli durumlarda toprak ve arazi, doğal kaynaklar ve üretim araçları kanunla kolektif mülkiyete dönüştürülebilir veya devletleştirilebilir” denilerek, farklı ve ilginç bir düzenlemeye gidilmiştir.

ABD, Almanya, Belçika, İspanya, Portekiz ve Polonya anayasalarında, *kamu bütçe sistemleri* ekonomik konuların başında gelmektedir. Bütçeler ekonomik hak ve özgürlüklerin gerçekleştirilmesiyle yakından ilgili hükümler içeren yasal metinler olup, anayasalarda bütçelerin süresi, zamanlaması, kapsamı istisnaları ve değişikliklerine ilişkin çeşitli hükümler bulunmaktadır. 1949 Alman Anayasası, bütçe denkleğinin borçlanılmaksızın sağlanmasını kesin anayasal kural olarak benimsemiştir (madde 104).

Almanya, İspanya, Belçika, Portekiz ve Polonya anayasalarında ekonomik haklar ve özgürlükler açısından önem taşıyan *vergi sistemlerine* ilişkin önemli düzenlemeler vardır. Almanya Anayasasında ayrıca, vergilendirme usulleri, eyaletlerin toplayacağı vergilerden, alacakları paylar gibi tanımlayıcı maddeler bulunmaktadır (Apak, 2011: 55).

Kamu borçlanması konusunda Almanya, İspanya ve Finlandiya anayasalarında önemli düzenlemeler bulunmakta, devlet borçlanmaları, prensip olarak ulusal meclislerin onayına tabi tutulmaktadır. Örneğin Alman Anayasası olağan hallerde devlet borçlanmasının üst limitinin yıllık GSYİH’nin %0,35’ini, konjonktür gereği %1,5’ini aşamayacağına ve acil hallerde ise %1,5 sınırının ancak federal ulusal meclis kararıyla aşılabileceğine hükmetmektedir (madde 104, 105).

Ekonomik ve mali hükümler bakış açısından genel hatlarıyla incelemeye çalıştığımız adı geçen ülke anayasalarının birkaç istisna dışında, ekonomik hak ve özgürlükleri belirgin ve korunaklı biçimde düzenlediğini söylemek zordur. Bu düzenlemelerin çoğunun, genel geçer ifadeler ve temenniler olmaktan öteye gidemediği anlaşılıyor. Bütçe denkleğini öngören ve kamu borçlanmasına üst sınırlar getiren Almanya Anayasası’nın, diğerlerinden pozitif ayrıştığını belirtmeliyiz.

Avrupa Birliği ve Ekonomik Haklar-Özgürlükler

01 Kasım 1993 tarihli *Maastricht Antlaşmasıyla* yürürlüğe giren *Maastricht Kriterleri*, üye ülkelerin uygulayacakları ekonomi politikalarına önemli regülasyonlar getirmektedir. AB'nin Euro'yu kullanan üye ülkelerde aradığı şartları içeren Maastricht Kriterleri, henüz anayasalarda yer bulmamasına rağmen ilginç bir ekonomik anayasa yaklaşımı olarak değerlendirilebilir (Acar vd., 2013: 91).

Bu şartlar, enflasyon, bütçe açığı, kamu borçlanması, faiz oranı ve döviz kuru başlıkları altında toplanmaktadır. 2008 küresel ekonomik krizi öncesi AB ülkelerinin çoğu bu kriterlerin yanından bile geçememişken, bir hedef, yol haritası ve kriz sonrasında hayata geçirilebilecek ekonomik anayasa kuralları olarak Maastricht Kriterleri önemlidir (Acar vd., 2013: 91). Maastricht Kriterleri, İspanya, Portekiz, İtalya, Yunanistan gibi AB ülkeleri anayasalarında müeyyideli anayasal hükümler olarak bulunmuş olsaydı, bu ülkeler 2008 küresel krizinden nasıl etkilenebilirlerdi sorusunun cevabı düşünölmeye ve araştırılmaya değer görölmektedir.

Türk Anayasalarında Ekonomik Haklar-Özgürlükler

Ölkemizde devlet iktidarının sınırlandırılması, temel hak ve özgürlüklerin tanınması ve korunmasına ilişkin fikir ve anayasal belgeler 1808'e kadar uzanmaktadır. 1808 tarihli *Sened-i İttifak*'ta bazı temel hak ve özgürlükler tanınmıştır. 1839 *Tanzimat Fermanı* ise, ileri bir temel hak ve özgürlükler listesi niteliğindedir. 1856 *Islahat Fermanıyla* liste genişletilip, geliştirilmiştir. Kısacası, 1800'lerden beri genelde anayasacılık, temel haklar ve özgürlükler, özelde ekonomi içerikli anayasacılık alanında ve demokrasinin hukuki kurumları konusunda, Türkiye'nin eskiye dayanan önemli deneyim ve birikiminin oluşmuş bulunduğunu belirtebiliriz (www.anayasa.gen.tr).

Kanun-i Esasi (1876)

Ölkemizde I. Meşrutiyet ve 1876 tarihli *Kanun-ı Esasi* ile başlayan anayasacılık hareketi 1921, 1924, 1961 ve 1982 anayasalarıyla günümüze kadar devam edegelmiştir. Kanun-i Esasi adlı ilk Osmanlı Anayasası, 24 Aralık 1876 tarihinde padişah II. Abdülhamit tarafından kabul ve ilan edilmiştir. Böylece, *ilk anayasamız* hukuk alemindeki yerini almıştır (TBMM, Anayasalar Sitesi).

Kanun-ı Esasi, 8 ila 26. maddelerinde, Osmanlı tebaasının temel hak ve özgürlüklerine ilişkin düzenlemeler getirmiştir. Şirket kurma hürriyeti (madde 13), devlet memurluğuna girme hakkı (madde 19), gelire göre vergi ilkesi (madde 20), öğrenim hürriyeti (madde 15), vergilerin kanuniliği ilkesi gibi ekonomik haklar ve özgürlüklere ilişkin hükümlerin, 1876 Anayasası'nda yer aldığı görölmektedir (www.anayasa.gen.tr).

1924 ve 1961 Anayasaları

20 Nisan 1924 tarih, 491 sayısıyla yürürlüğe giren, 105 maddeden oluşan 1924 Anayasası'nın 70. maddesinde, çalışma, sözleşme, mülk edinme, kullanma, teşebbüste bulunma, ortaklık gibi genel anlamda ekonomik hak ve özgürlüklere değinilmiş, 74, 80, 85, 92 ve 96. maddelerinde sırasıyla mülkiyet hakkı ve kamulaştırma, eğitim hürriyeti, vergi salımı ve toplanması, kamu hizmetlerine girme hakkı ve bütçe gibi konularda ekonomik anayasa bağlamında düzenlemelere yer verilmiştir. Anayasanın 68 ve 79. maddelerindeyse ekonomik hak ve özgürlüklerin genel sınırları tanımlanmakta, sınırlandırmaların ancak kanunla yapılabileceği belirtilmektedir (www.anayasa.gen.tr).

09.07.1961 tarih, 334 sayıyla yürürlüğe giren, 157 maddeden müteşekkil 1961 Anayasası'nın “Sosyal ve İktisadi Haklar ve Ödevler” başlığı altında, mülkiyet ve miras hakları (madde 36) kamulaştırma (madde 38), devletleştirme (madde 39), çalışma ve sözleşme hürriyeti (madde 40), çalışma hakkı ve ödevi (madde 42), sendika kurma hakkı (madde 46), toplu sözleşme ve grev hakkı (madde 47), sosyal güvenlik hakkı (madde 48), öğrenim hakkı (madde 50), vergi ödevi (madde 60) şeklinde sıralanabilecek ekonomik hak ve özgürlükler düzenlenmiştir. Ekonomik hak ve özgürlükleri yakından ilgilendiren bütçeye ilişkin hükümler 94. ve 126. maddelerde yer almıştır. Ancak, 53. maddesiyle ekonomik hak ve özgürlüklerin gerçekleştirilmesi, BM İHEB'in 22. maddesinde belirtildiği gibi, ülkenin iktisadi gelişmesi ve mali kaynaklarının yeterliliği ölçüt ve koşuluna bağlanmıştır (www.anayasa.gen.tr). 1961 Anayasasının, genelde klasik hak ve özgürlüklere (kişisel, siyasal), özelde ekonomik hak ve özgürlüklere, kendinden önceki ve sonraki anayasalara oranla daha kapsamlı ve sistematik olarak yer vermiş olduğu görülmektedir.

1982 Anayasası

09.11.1982 tarih, 2709 sayıyla yürürlüğe giren 1982 Anayasasının *ekonomi içerikli anayasacılık* bağlamındaki hükümleri 35. ila 173. maddelerinde sıralanmıştır. Ekonomik hak ve özgürlükler, Anayasanın 2. kısım, ikinci ve üçüncü, 4. kısım birinci ve ikinci bölümlerinde çeşitli başlıklar altında düzenlenmiştir. Bu düzenlemenin içerik, sistematik ve kanun tekniği bakımlarından muğlak ve karmaşık olduğu görülmektedir. Örneğin ekonomik hak olan *mülkiyet hakkına* 2. kısım ikinci bölümde “kişinin hakları ve ödevleri” başlığı altında, bu hakka sınırlama getiren *kamulaştırma ve devletleştirmeye*, 2. kısım, üçüncü bölümde “sosyal ve ekonomik haklar ve ödevler” başlığı altında, 46. ve 47. maddelerde yer verilmiştir.

Mülkiyet hakkı ile “siyasal haklar ve ödevler” bölümü 73. maddede yer alan “vergi ödevi” konularının karakteristikleri itibariyle “sosyal ve ekonomik haklar ve ödevler” başlığı altında düzenlenmesi uygun ve yerinde olurdu. Kaldı ki,

kişisel haklar içinde sayılan mülkiyet hakkının, ekonomik hak ve özgürlüklerden olduğu tartışmadan varestedir. 1982 Anayasasının ekonomi muhtevalı anayasa bağlamında değerlendirilebilecek maddeleri şöylece sıralanabilir:

Mülkiyet hakkı (md.35), ailenin korunması ve çocuk hakları (md.41), eğitim ve öğrenim hakkı ve ödevi (md.42), toprak mülkiyeti (md. 44), kamulaştırma (md. 46), devletleştirme ve özelleştirme (md. 47), çalışma ve sözleşme hürriyeti (md. 48), çalışma hakkı ve ödevi (md. 49), sendika kurma hakkı (md. 51), toplu iş sözleşmesi ve toplu sözleşme hakkı (md. 53), grev hakkı ve lokavt (md. 54), ücrette adalet sağlanması (md. 55), sağlık hizmetleri ve çevrenin korunması (md. 56), konut hakkı (md. 57), gençliğin korunması (md. 58), sosyal güvenlik hakkı (md.60), sosyal güvenlik bakımından özel olarak korunması gerekenler (md. 61), sanatın ve sanatçının korunması (md. 64), kamu hizmetlerine girme hakkı (md. 70), vergi ödevi (md. 73), bütçenin hazırlanması ve uygulanması (md. 161), bütçelerde değişiklik yapılabilme esasları (md. 163), kesin hesap (md. 164), kamu iktisadi teşebbüslerinin denetimi (md. 165), planlama, Ekonomik ve Sosyal Konsey (md. 166), piyasaların denetimi ve dış ticaretin düzenlenmesi (md. 167), tabii servetlerin ve kaynakların aranması ve işletilmesi (md. 168), kooperatifçiliğin geliştirilmesi (md. 171), tüketicilerin korunması (md. 172), esnaf ve sanatkarların korunması (md. 173), devletin iktisadi ve sosyal ödevlerinin sınırları (md. 65).

1982 Anayasa'sındaki ekonomik-mali hükümleri ekonomik haklar ve özgürlükler açısından kabaca şu şekilde değerlendirebiliriz:

1) 1982 Anayasası, 1980 askeri darbesinin ardından olağanüstü konjonktürde çıkarılmış bir darbe anayasasıdır. Bu nedenle yürürlüğe girdiği günden beri onlarca değişiklik yapılmış olmasına ve ekonomik hak ve özgürlükleri ilgilendiren hükümlere kağıt üstünde yer vermesine rağmen 1982 Anayasası'nın, özgürlüğü istisna, kısıtlamaları norm kabul eden baskıcı, sınırlandırıcı niteliği devam etmektedir.

2) 1982 Anayasası'ndaki ekonomik-mali hükümlerden bazıları, (35., 41., 42. vd. maddeler) ekonomik haklar ve özgürlükleri doğrudan, bazıları (161., 163., 171. vd. maddeler) dolaylı etkileyebilecek niteliktedir.

3) Anayasadaki ekonomik hak ve özgürlüklerden sendikal haklar, çalışma ve sözleşme hürriyeti gibi bazıları *negatif statü hakları* kategorisinde; mülkiyet hakkı, ailenin korunması ve çocuk hakları, eğitim, sağlık ve öğrenim hakkı, çalışma hakkı, çalışma şartları ve dinlenme hakkı, *ücrette adalet sağlanması* gibi diğer bazıları, *pozitif statü hakları* kategorisinde değerlendirilebilir.

4) Anayasanın ücretle adalet sağlanması başlıklı 55. maddesi ekonomik haklar ve özgürlükler bakımından oldukça önemlidir. Ancak, "Devlet, çalışanların

yaptıkları işe uygun adaletli bir ücret elde etmeleri ve diğer sosyal yardımlardan yararlanmaları için gerekli tedbirleri alır” şeklindeki madde metni; bağlayıcı miktar, oran veya kriter öngörmeyen, genel ve soyut bir ifade olmaktan öteye geçememektedir.

5) Anayasa’da “Devlet, sosyal ve ekonomik alanlarda Anayasa ile belirlenen görevlerini, bu görevlerin amaçlarına uygun öncelikleri gözeterek, mali kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yerine getirir” şeklinde ifadesini bulan 65. madde, ekonomik hak ve özgürlüklerin tamamı için hayati önemdedir. Metinden anlaşılacağı üzere, BM İHEB 22. maddeden mülhem yazıldığı düşünülen madde, tüm ekonomik hak ve özgürlüklere genel sınırlama niteliğinde olup pozitif statü haklarının gerçekleştirilmesini devletin mali kaynaklarının yeterliliği kriterine bağlamaktadır.

6) 1982 Anayasasının ekonomik hak ve özgürlüklere lafzen yer verdiği görülmektedir. Binaenaleyh, genel sınırlamalar (md. 65) olağanüstü yönetim dönemleri sınırlamaları (md. 13, 14, 119, 120, vd.) ve ilgili madde metinlerinde “ancak”, “fakat” terimleriyle getirilen otomatik sınırlamalar düşüneyi doğrular niteliktedir.

Ekonomik Hak ve Özgürlük Göstergelerinden Gelir-Servet Dağılımına Genel Bir Bakış

Küresel Düzeyde

Evrensel insan hakları anlamıyla ekonomik haklar ve özgürlüklerin karşılanma seviyesini belirleyen en somut göstergeler olan gelir ve servet dağılımı, bazı pozitif gelişmelere rağmen küresel düzeyde gereken iyilik ve adalet ölçülerinde değildir. Bazı yıllarda, kimi ülkelerde cüzi düzelmelere rağmen genel trend dağılım adaletsizliğinin artışı yönündedir.

2008 Şubat’ında BBC tarafından yaptırılan kamuoyu araştırmasına göre, araştırma kapsamındaki 34 ülkede nüfusun yaklaşık üçte ikisi, son birkaç yıldaki ekonomik büyüme sonuçlarının adil paylaşılmadığını düşünmektedir. Güney Kore, Portekiz, İtalya, Japonya ve Türkiye’de katılımcıların %80’den fazlası bu görüştedir. OECD’nin (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı) 30 gelişmiş ülkesinde 1970’lerin ortasından beri gelir adaletsizliğinde artışın devam ettiği ortaya konulmuştur (OECD 2008 Raporu). Nitekim seçilmiş OECD ülkelerindeki gelir ve servet dağılımı verileri bu durumu teyit etmektedir. OECD 2015 Raporu, *Gini Katsayısına* (gelirin nüfusa bölümü olup, 0-1 arasında bir değerler alan, adaletsizliğin 1’e yaklaştıkça arttığını, 0’a yaklaştıkça azaldığını gösteren bilimsel kriterdir) göre; gelir dağılımı adaletsizliğinde Şili (0,465)’nin ilk sırayı aldığını, Meksika (0,459), Türkiye (0,397), ABD (0,394) ve İsrail (0,376)’in bunu

izlediğini, en az adaletsiz olduğu ülkelerin Slovakya (0,237), Norveç (0,239) ve Danimarka (0,252) şeklinde sıralandığını, üye 35 ülkenin çoğunda gelir dağılımı adaletsizliğinin son 30 yılın zirvesinde bulunduğunu göstermektedir (www.fortuneturkev.com). OECD Genel Sekreteri Angel Guria “Benzersiz duruma gelen gelir adaletsizliği sosyal bütünlüğü tehdit ediyor, OECD ülkelerinde ortalama, en zengin %10’un geliri, en yoksul %10’un gelirin 9 katına çıkmış bulunuyor, 25 yıl önce 7 katı düzeyindeydi” demektedir (www.dw.com.tr).

Kişisel (hane) gelir dağılımı, ekonomik hak ve özgürlükler bakımından birincil önemdedir. Zira, ücret ve maaşlardan meydana gelen sabit gelirlerin dağılımı, ekonomik haklar ve özgürlükler olarak, evrensel insan haklarının önemli bölümünü teşkil etmektedir (BM İHEB md. 23/3, BM ESKIIUS md. 7, 1982 Anayasası md. 55). Ekonomik sistemin ürettiği mal ve hizmetlerden sağlanan nihai faydanın, üretenler arasında mümkün olduğunca adil dağıtımını sağlamak, aynı zamanda evrensel insan haklarına en büyük hizmet ve katkıyı sunmak demektir.

Servet dağılımında adaletsizlik daha vahim boyutlardadır. İngiliz yardım kuruluşu Oxfam, 23-26 Ocak 2018 Davos Zirvesi öncesinde açıkladığı raporunda; dünyanın en varlıklı %1’ik kesiminin küresel servetin %82’sine sahip olduğunu, bu adaletsizlik giderilmeksizin 2030’lara ulaşırsa, yaklaşık 500 milyon insanın hayati giderlerini dahi karşılayacak gelirden yoksun olabileceğini ifade etmektedir. Raporda, toplam 2043 dolar milyarderle (40’ı Türk vatandaşıdır) adeta patlama yaşandığı belirtilmektedir. Oxfam direktörü Winnie Byanyima “Milyarder patlaması gelişen ekonominin değil, başarısız ekonomik sistemin göstergesidir” demektedir (www.dw.com/tr/oxfam). Forbes/Oxfam kaynağına göre dünyadaki 8 adet dolar milyardercinin serveti, dünya nüfusunun yaklaşık yarısı olan 3,7 milyar kişinin tüm varlığına eşittir. Hastalıklarla, açlık ve sefalet içinde yaşam savaşı veren yüzlerce milyon insanın hayatını, 8 kişinin kurtarabileceğini bilmek kahredici bir gerçektir. Oxfam, iş dünyasındaki liderleri “bir insan ekonomisi inşa etmede rol almaya çağırılmaktadır”.

Gelişmiş ve gelişmekte olan OECD ülkelerinde hal böyleyse, gelir dağılımını ölçmenin neredeyse imkânsız olduğu az gelişmiş üçüncü dünya ülkelerindeki durumun çok daha vahim olduğunu kestirmek zor değildir. Buradan kapitalist ekonomik sistemlerin adil dağılım, hakça paylaşım meselelerini hukuki devlet müdahalesi olmaksızın çözemeyecekleri sonucuna ulaşılabilir. Dağılım adaletsizliğinin yansımaları olarak, temel hakların durumu içler acısı olup, maalesef sürekli kötüye gitmektedir. Kimi üçüncü dünya ülkelerinde terör yoluyla vekâlet savaşları, açlık ve sefaletten ölümler, her türlü sivil katliamlar, tüm haklarıyla birlikte insan ırkını adeta yok etmeye başlamıştır. Günümüzde insanlık kendi bekası için siyasi, idari-bürokratik hukuki, ekonomik yepyeni çareleri bulma mecburiyetiyle karşı karşıyadır.

Türkiye Özelinde

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerden oluşan OECD'nin kurucu üyelerinden birisi de Türkiye'dir. Bu bakımdan, Küresel Düzeyde başlığında verilen bilgiler, yapılan değerlendirmeler büyük ölçüde gelişmekte olan ülkemiz için de geçerlidir.

OECD'nin 2015 Raporu'na göre Türkiye, nominal olarak gelir dağılımı en bozuk 4-5 ülkeden birisidir (www.oecd.org). Satınalma gücü paritesi (SGP) kullanılarak yapılan araştırmalar ülkenin iç piyasasını, nispi yerel fiyatları, hizmetleri ve enflasyonu dikkate aldığından, daha doğru ve gerçekçi sonuçlara ulaşılabilmektedir. Nitekim, IMF'nin SGP bazlı 2017 verilerine göre Türkiye'de kişi başına milli gelir 25.780 dolardır (www.imf.org). 2017 yılı itibariyle Türkiye, SGP ile kişi başına GSYH bakımından 37 Avrupa ülkesi (28 AB üyesi) arasında sondan 9. sırada yer almaktadır (www.tuik.gov.tr). IMF'nin SGP kriterine uygun hazırladığı Nisan 2017 listesine göre Türkiye birçok gelişmiş ülkeyi geride bırakarak 2.082.079 milyon dolar (2 trilyon 82 milyar 79 milyon dolar) milli geliriyle dünyanın 13. büyük ekonomisi olmuştur (www.wikivours.com). BBC World Service'in yayınladığı OECD kaynaklı raporda; 1985'ten bugüne ABD, Almanya, İngiltere ve İsveç dahil 17 OECD ülkesinde gelir dağılımı adaletsizliğinin arttığı, Türkiye, Fransa, Hollanda ve Belçika'da adaletsizlikte kısmi azalma ve iyileşmelerin olduğu belirtilmektedir (www.bbc.com).

Gelir dağılımında maaş ve ücretler; ekonomik haklar ve özgürlüklerin durumunu belirten temel göstergelerden birisidir. TÜİK'in 2016 Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması'na göre, Türkiye'de 2015 ve 2016 yıllarındaki gelir dağılımı aşağıdaki tabloda görüldüğü gibidir:

%20'lik fert grupları	2015	2016
İlk %20 (en düşük)	6,1	6,2
İkinci %20	10,7	10,6
Üçüncü %20	15,2	15,0
Dördüncü %20	21,5	21,1
Beşinci %20	46,5	47,2
P 80/ P 20	7,6	7,7
Gini Katsayısı	0,397	0,404

Kaynak: TÜİK, 18.09.2017 verileri

Tabloya göre 2015 yılında 0,397 olan Gini Katsayısı 0,007 puanlık artışla 2016'da 0,404 olmuştur. Böylece, gelir dağılımı adaletsizliği 0,007 kadar yükselmiştir. İlk %20'lik nüfus diliminde 0,1'lik bir iyileşme sağlanmıştır. İkinci, üçüncü, dördüncü %20'lik dilimlerin gelir payı 0,7 puan düşerken, bu gelir payının (0,7) beşinci %20'lik dilime gittiği ve onu %46,5'ten %47,2'ye çıkardığı

görülmektedir. Buna göre, orta ve orta üst tabakanın gelir payı azalırken, en alt %20'lik dilimin gelir payının 0,1 puan, en üst %20'lik dilim payının ise 0,7 artmış olduğu ve gelir dağılımının 0,6 puan bozulduğu söylenebilir (www.tuik.gov.tr).

Yukarıdaki TÜİK Raporu'na göre; Türkiye'de 2016 toplam hanehalkı kullanılabilir gelirlerinin %49,7'si maaş ve ücret gelirleri, %19,6'sını sosyal transferler, sosyal transferlerin de %91,8'ini emekli dul ve yetim aylıkları oluşturmaktadır.

Gelir dağılımı adaletini etkileyen diğer bir gösterge olan dolar bazlı nominal asgari ücrette Türkiye, 2012-2015 arası yıllarda, çoğu OECD üyesi 32 ülke arasında 20. sıradayken, 2016 yılında 17. sıraya yükselmiştir. Taban asgari ücretin en yüksek olduğu Lüksemburg ile Türkiye'nin eşiti İspanya ve gerisinde kalan Rusya, Brezilya, Şili, Meksika, Macaristan, Yunanistan, Portekiz ve Polonya dikkat çekmektedir (stats.oecd.org, 2018). Bu sıralamalar nominal dolar bazında olup, ülkelerin SGP'ne göre genellikle pozitif değişebilmektedir.

Yukarıda sunulan datalar negatif-pozitif unsurları birlikte barındırmaktadır. Bu datalar; kaynak ve gelir dağılımı vasıtasıyla ekonomik hak ve özgürlüklerin, yani ekonomik insan haklarının, ülkemizde özlenen iyilik düzeylerine henüz ulaşabilmiş olmadığını göstermektedir.

Anayasa Değişiklikleri ve Kanuni Düzenlemeler

23.07.1999'dan bu yana çıkarılan 4446, 4709, 5428 ve 5982 sayılı kanunlarla (kaynakçaya bkz.) 1982 Anayasası'nın çeşitli maddelerinde ekonomik haklar ve özgürlükleri ilgilendiren önemli değişiklikler yapılmıştır. Bu kapsamda Anayasa'nın sırasıyla Ailenin korunması ve çocuk hakları (*md. 41*), Kamulaştırma (*md. 46*), Devletleştirme ve özelleştirme (*md. 47*), Çalışma hakkı (*md. 49*), Çalışma şartları ve dinlenme hakkı (*md. 50*), Sendika kurma hakkı (*md. 53*) Ücrette adalet (*md. 55*), Devletin iktisadi ve sosyal ödevlerinin sınırları (*md. 65*), Bütçe (*md. 161*), Bütçelerde değişiklik esasları (*md. 163*), Planlama, Ekonomik ve Sosyal Konsey (*md. 166*) kenar başlıklı maddelerindeki değişikliklerle, ekonomik-sosyal hak ve özgürlükleri doğrudan/dolaylı genişletici ve iyileştirici yeni düzenlemeler yapıldığı görülmektedir.

Evrinsel insan hakları bağlamındaki temel hakların ve ekonomik hakların kullanılabilmesi, bunların uluslararası hukuki metinlerle birlikte, kanun ve ikincil mevzuatta düzenlenmesine bağlıdır. Bu kapsamda, yukarıdaki anayasal değişikliklerle 2003 yılından günümüze birçok yeni kanuni düzenleme ve mevcut kanunlarda değişiklikler yapılmıştır. Bunlardan bazılarını 4867 sayılı BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmenin Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun, 5510 sayılı Sosyal Sigortalar

ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu, 5825 sayılı BM Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmenin Uygun Bulunmasına Dair Kanun, 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu, 5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu şeklinde sıralayabiliriz. Bu kanuni düzenlemeler konuları itibariyle doğrudan ekonomik hak ve özgürlüklerle, insan haklarıyla ilgili olup, mevzuatımızdaki diğer bazı kanunların aynı türden hükümler taşıdığı kuşkusuzdur.

Uygulamadan Örnekler

Ekonomik haklar ve özgürlükler bağlamında gösterge niteliği taşıyan fert başına milli gelir ve asgari ücretle birlikte, devletin çoğunlukla genel bütçeden yaptığı sosyal yardımlar oldukça önemlidir. Sosyal yardımlar gelir dağılımı piramidinin ilk %20'lik dilimindeki ihtiyaç sahiplerine yapılmaktadır. Yine sosyal transferler olarak aktüeryal dengesi açık veren sosyal güvenlik kurumuna her yıl devletçe hazineden değişen miktarlarda yapılan transfer ödemeleri gelir dağılımını etkileyen önemli unsurlardandır. TC Kalkınma Bakanlığı'nın verilerine göre; kamu sosyal güvenlik harcamalarının 2010-2014 arası GSYİH içindeki payları sırasıyla. 11.1, 10.8, 11.3, 11.6, 11.1 şeklinde gerçekleşmiştir. Hane başı gelir hesabına dahil edilebilecek bir diğer pozitif katkıysa devletin ve yerel yönetimlerin ürettikleri kamu hizmetlerinin olumlu ekonomik dışsallıklarından (sosyal fayda) doğan, ölçülemeyen ancak, parasal değer taşıyıp, kişinin hanesine yazılan gelirlerdir.

Geçmişten günümüze ülkemizde eğitimden sağlığa, mülkiyetten konuta, çalışma hakkından sosyal güvenliğe, aile kadın ve çocuk haklarından sosyal hizmetlere, sendika hakkından toplu sözleşmeye, asgari ücretten ücrette adalete, telif haklarından engelli ve tüketici haklarına kadar, ekonomik içerikli insan haklarının kullanımına yönelik önemli hizmetlerin gerçekleştirildiği incelenmiştir. Türkiye'nin yakaladığı sosyo-ekonomik büyüme performansı, ülkedeki demokratikleşme ve temel insan hakları alanındaki reformlara kolaylaştırıcı ve umut verici pozitif etkiler yapmaktadır (KDGM, 2013: 21, 24, 119).

Gerçekleştirilen anayasal, yasal düzenlemeler çerçevesinde, devlet ve hükümetler tarafından özellikle 'sosyal yardımlar' kapsamında alt gelir gruplarına her yıl önemli miktarlarda parasal kaynak transfer edilmektedir. Bu bağlamda, kapsayıcı, yenilikçi ve hane bazında ihtiyaca yönelik sosyal yardım ve sosyal destek programları geliştirilerek, bilhassa kimsesiz ve muhtaç vatandaşlarımız için kullanılan sosyal yardım kaynaklarının önemli oranda artırılmaya, engellilerin, şehit yakınlarının ve gazilerin hayatlarını kolaylaştırmaya yönelik sosyal politika uygulamalarının hayata geçirilmeye, dezavantajlı gruplara yönelik uygulanan pozitif ayrımcılığın kapsamının genişletilmeye çalışıldığı görülmektedir (KDGM, 2013: 119).

Ekonomik ve sosyal insan haklarının kullanımını sağlayan düzenleme ve uygulamalar içerisinde, ülke nüfusunun tamamını kapsayan genel sağlık sigortası ve sosyal güvenlik hakkı alanlarındaki uygulama öne çıkmaktadır. Sosyal güvenlik ve sağlık hak ve hizmetleri, 31.05.2006 tarih ve 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu'yla yeniden düzenlenmiştir. Bu kanun ve bağlı türev mevzuat uygulamalarıyla ülke nüfusunun yaklaşık %88-90'a yakını sosyal güvenlik, %98'i de sağlık sigortası şemsiyesi altına alınmıştır. Birçok Avrupa ülkesinde ve ABD'de bile hayata geçirilemeyen Genel Sağlık Sigortası uygulamasına geçilmesi başarılmıştır.

Sosyal hizmetlere erişimi etkinleştirmeye, beşeri sermayenin güçlendirilmesine yönelik olarak SOYBİS, SODES, KÖYDEŞ ve BELDES projeleri uygulanmış, yardım ve ihtiyaç sahibi insanları sosyo-ekonomik olarak destekleyen Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarının finansal, kurumsal kapasiteleri güçlendirilmiştir. (KDGM 2013: 133-136).

Sosyal yardımlar kapsamında alt gelir gruplarına; 2018 yılı bütçesinden yapılması öngörülen mali transfer miktarı 51 milyar TL olup, bu rakam 2018 bütçesinin %6,7'sine tekabül etmektedir. Sağlık Giderleri, Engelli Bakımı, 65 Yaş Aylıkları, Çocuklara Destek, Koruyucu Ailelere Ödeme, Çocuk Sevgi Evleri, Ev Tipi Bakım Merkezleri, Ailelere Doğum Yardımı, Dul Kadınlara Nakdi Destek, Gebe Kadınlara Destek şeklinde 10 başlıkta, alt gelir gruplarından yaklaşık 13 milyon kişiye, konusuna göre değişik miktarlarda toplam 51 milyar TL sosyal yardım yapılması 2018 yılı Bütçe Kanunuyla hükme bağlanmıştır. Sosyal yardımlar kapsamında devletçe geçmiş yıllardan beri yapılan nakdi ve aynı yardımlar, gelir adaletsizliğini gidermeye, dolayısıyla ekonomik ve sosyal hakları iyileştirmeye sunduğu pozitif katkılar bakımından önemlidir.

Sonuç

Adam Smith'ten (1776) günümüze, klasik iktisat teorisi ve geliştirilmiş versiyonlarının, ekonomik haklar ve özgürlüklerin ekonomideki yansıması diyebileceğimiz adil kaynak, gelir ve servet dağılımı hususlarında başarısız olduğu ortaya çıkmış, ekonominin 'görünmez elinin' dengesizlik ve adaletsizlikleri gideremediği anlaşılmıştır.

Dünyadaki bütün ekonomilerin temel hedefi, büyüme, kalkınma olduğu kadar, bunların birey ve toplumlara yansıması olan adil kaynak, gelir ve servet dağılımı da olmalıdır. Sosyal devlet, sosyal adalet, temel insan hakları, ekonomik haklar ve özgürlüklerle ekonomilerdeki kaynak, gelir ve servet dağılımı arasında doğrusal ilişkiler vardır. Sosyal adaletin sağlanması için, ekonomik faaliyetlerin süreç ve sonuçlarının fırsat eşitliği ve hakkaniyete dayalı işlemesi ve gerçekleşmesi, ekonomik hak ve özgürlüklerin pozitif yönde

gelişimiyle doğrudan ilgilidir. Ekonomideki kaynak, gelir ve servet dağılımının adalet düzeyi, ekonomik hak ve özgürlükler olarak insan haklarının karşılama seviyesini gösterir. Ancak günümüz itibariyle bütün dünyada alt, orta ve üst gelir grupları arasındaki uçurumun gittikçe büyümekte olduğu sadece izlenmekte ve bazı platformlarda dile getirilmekle yetinilmektedir. Bu çalışmada ekonomideki dağılım rasyonalitesinin adaletiyle ekonomik hak ve özgürlükler ve insan hakları arasındaki interaktif ilişkilere dikkat çekilmeye çalışılmıştır. Bu ilişkilerin biçim ve niteliklerini spesifik incelemek ayrı bir çalışma konusudur. Dağılımın gayri adil olmasının, neo-liberal piyasa ekonomisinin karakteristiklerinden kaynaklandığını düşünüyoruz. Ulusal ve uluslararası düzeylerde aktörler değişse de trend değişmemiş, ekonomik sistemler kendi işleyişleri içerisinde adil dağılım sorunlarının çözümünde asırlardır tatminkar sonuçlara ulaşamamışlardır.

Ekonomik, hukuki, siyasal ve idari sistemlerin eşzamanlı işleyiş süreçlerinde oluşan aksaklık, haksızlık ve adaletsizlikler insan hakları, temel haklar, ekonomik haklar gibi yakın anlamlı olgu ve kavramların doğmasına, gelişmesine neden olmuştur. Ekonomik haklar ve özgürlükleri ekonomideki kaynak gelir ve servet dağılımını siyaset, kamu yönetimi ve hukuk kanallarından gerçek hayata yansımaları olarak anlamak ve algılamak doğru ve yerinde bir yaklaşım olabilir. Dağılım adaletsizliklerinin dramatik sonuçlarını endişeyle izlemektense uluslararası toplumun gecikmeksizin harekete geçmesi gerekiyor. Çünkü dünyanın değişik bölgelerinde, terör yoluyla vekâlet savaşları, açlık ve sefaletten ölümler, soykırıma varan sivil katliamlar, tüm haklarıyla birlikte insanlığı ve insan ırkını adeta yok olmanın eşiğine getirmiştir. Uluslararası toplumun etkin bir şekilde harekete geçmesi, en azından açlıktan insan ölümlerini önlemede etkili bir yol olabilir.

Ekonomik haklar ve özgürlükler, kişisel ve siyasal hak ve özgürlükler gibi ferdin doğuştan sahip olduğu, vazgeçilmez, devredilmez üstün nitelikli evrensel insan haklarıdır. Gerçekleştirilmelerinin devletlerin ekonomik ve mali güçlerinin yeterliliğine bağlanmış olması (İHEB, md. 22) bunların diğer iki kategoriden ayrılmasına yol açmıştır. Bu durum, ekonomik hak ve özgürlüklerin önem ve önceliğini değiştirmez, azaltmaz. Ancak, her düzeydeki insan hakları algılama ve uygulamaları, bireysel ve siyasal haklar üzerine yoğunlaştığından, ekonomik hak ve özgürlüklerin kavranmasında ‘eksik farkındalık’ yaşandığı, bunların adeta insan haklarından sayılmadığı algısı ve gerçeği gözlenmektedir. Hak ve özgürlüklerin hukuken ve fiilen gerçekleşebilme etkinliği meselesi bireysel siyasal hak ve özgürlüklerde olduğu kadar, ekonomik hak ve özgürlükler için de önemli olabilmelidir. Zira temel haklar kategorileri arasında geçişkenlik ve interaktif ilişkiler bulunmakta, birbirlerini tetikleyerek farklı etkiler ve sonuçlar oluşturabilmektedir.

Ekonomik hak ve özgürlüklerin karşılama seviyesi kademeli yükseltilerek ekonomik insan hakkı ihlalleri zamanla giderilebilir. Ülkemizde çalışan kesimin

büyük çoğunluğunu oluşturan ücretliler, maaşlılar (işsizlik maaşlıları dahil) ile emeklilerin gelir seviyesini yükseltmek ve sosyal harcamaları artırmak, gelir dağılımı adaletsizliğini tedricen azaltabileceği, önleyebileceği düşünülmektedir. Türkiye’de halen 29 milyona yakın çalışan, 507 bin işsizlik maaşlısı ve 12 milyon civarında emekli bulunmaktadır (www.tuik.gov.tr, 2018). Ülkemizi dünyanın ilk 10 ekonomisinden biri yapmak, 2023 stratejik hedeflerimizden birisidir. Büyümede ilk 10’a girerken, gelir dağılımında da ilk 10’da yer almak diğer bir stratejik hedefimiz olabilmelidir.

Gelir ve servet dağılımı eşitsizliğini ölçen Lorenz eğrisi, Gini Katsayısı, Amatra Sen ölçümü gibi kriterler bulunmasına rağmen, dağılımın hangi seviyeden itibaren adaletsiz olduğunu belirten nirengi noktası şeklinde bir standart dünyada henüz mevcut değildir. Çalışan ve emeklilerin taban ücret ve maaşlarını belirleyecek uluslararası bir standart geliştirilmeli ve anayasaya değişmez amir hükümler olarak yerleştirilmelidir. Bu standart SGP’yle GSYİH, kişi başına GSYİH, büyüme vb. ekonomik göstergelere endekslenerek, sürdürülebilirliği sağlanmalıdır. İşveren ile çalışanlar arasındaki maaş ve ücret pazarlıkları bu temel üzerinde yapılabilir.

Ekonomik hak ve özgürlüklerin kamu hizmetleri sunumu olarak realizasyonu, daima kamu yönetimi sisteminin (sosyal yardımlar, kamulaştırma, asgari ücret, sosyal güvenlik transfer ödemeleri vb. olduğu gibi) nakdi ve aynı ödemeleri biçiminde olmayabilir. Eğitim, sağlık vb. kamu hizmetlerinin kalitesinin iyileştirilmesi şeklinde de gerçekleştirilebilir. Kamu hizmeti şeklinde sunulan ekonomik haklar ve özgürlüklerde nakdi-aynı miktarlarla (nicelik) birlikte, kalite de (nitelik) önemlidir. Nicelik yeterli fakat nitelik zayıf hakların layıkıyla karşılandığı söylenemez.

Ekonomik haklar ve özgürlükler konusu devletin yasama, yürütme ve yargı organlarını içeren geniş anlamda kamu yönetimi sistemiyle doğrudan ilişkilidir. Zira ekonomik hak ve özgürlüklerin tanınıp, anayasa ve yasalarla kural olarak düzenlenmesi (yasama) kamu hizmetleri sunumu halinde bu kuralların uygulanması (yürütme) ve her ikisinin yargısal olarak denetlenmesi (yargı) bu organlar tarafından yapılmaktadır. Bu aşamalarda aksamalar ekonomik hak ve özgürlükleri ve karşılanma düzeylerini doğrudan etkilemektedir.

Kanaatimizce, bu tarz etkin düzenlemeleri gerçekleştirebilmek için ‘ancak’, ‘fakat’ı minimum düzeyde, demokratik, sivil ve özgürlükçü bir vizyonla, ekonomik olanlar dahil bütün temel hak ve özgürlüklerin ihlalini önleyip etkili biçimde korunaklı hale getiren, adil ve yeni bir anayasa düzenine geçilmesi gerekmektedir. Ayrıca, buna uygun kamu hizmetleri üretecek bir kamu yönetimi sistemi kurulmasını öngören reform çalışmaları yürütülmelidir.

Ekonomik sistemlerin dağılım sorunlarını çözmedeki yetersizlikleri, etkili anayasal düzenlemeler ve kamusal yönetim reformlarıyla giderilebilir. Anayasa

demokratik, sivil ve özgürlükçü bir anayasada, bağlayıcı, net ve kesin kurallar olarak ekonomik ve mali hükümlerin bir arada bulunduğu bir anayasa biçiminde olmalıdır. Amacımız ekonomik hak ve özgürlüklerin karşılanma düzeyini yükseltmek suretiyle, evrensel insan haklarına bireysel ve toplumsal refaha katkı sunma çareleri aramaktır. Çünkü bu düzeyin durumu sosyal adalet ve ekonomik refahı doğrudan etkileyen en önemli faktörlerden birisidir.

Ekonomi içerikli anayasal düzenlemelerin girişim özgürlüğünü, rekabetçi serbest piyasa ekonomisinin işleyişini engellemek ve/veya zedelemek bir yana, bunları teşvik edip geliştirecek bir tarzda oluşturularak uygulanması gerektiğini belirtmeye bile gerek yoktur. Gerekli ve yeterli ekonomik hükümleri taşıyan bir anayasal sistemin ekonomi dünyasına verdiği makro katkılarla birlikte, iktisat, siyaset ve hukuk alanlarına sunacağı multidisipliner yaklaşım ve çalışma tarzı da oldukça önemlidir. Anayasa koyucularının yeni anayasa yapımı ve/veya değişikliklerinde interdisipliner yaklaşım modellerine uygun bir vizyon ve bakış açısıyla hareket etmeleri, mevcut veya çıkabilecek ekonomik meselelerle daha etkili başedebilmeyi mümkün kılabilir.

Anayasa, içerdiği müeyyideye bağlı iktisadi-mali hükümler vasıtasıyla, ekonominin istihdam ve gelir dağılımı gibi makro dengelerini iyileştirebilir, ekonomik haklar ve özgürlükleri geliştirmek suretiyle, temel insan haklarının kullanımının sürdürülebilir kılınmasını, ihlallerin önceden önlenmesini, tazmin ve telafi edilmesini sağlayabilir. Ekonomik insan hak ve özgürlüklerine ilişkin anayasa ve yasal düzenlemelerin proaktif perspektifle, hak ihlalini önleyici bir tarzda yapılması gerekir. Bütün ekonomik faaliyet, kazanç ve kazanımları ekonomik hak ve özgürlükler kapsamında değerlendirmek gibi büyük yanılığa düşmemek gerektiğini de önemle vurgulamalıyız. Ekonomik haklar ve özgürlüklerin yalnız devlete karşı değil, toplumdaki diğer güçlü aktörlere (kişi, kurum, baskı grubu) karşı da korunması gerektiği unutulmamalıdır.

Dünya düzeninin yeniden kurulmakta olduğu son yıllarda, bütün kategorileriyle temel haklar, hayat hakkı başta olmak üzere evrensel insan hakları, güvenlik, huzur, barış görülmemiş yoğunlukta tehdit ve risk altındadır. Başta BM ve BM Güvenlik Konseyi olmak üzere insan haklarıyla ilgili çoğu uluslararası kuruluş yıpranmış, saygınlıkları güvenilirlikleri ve etkinlikleri büyük zaafa uğratılmıştır. BM'nin teşkilat yapısı BM Güvenlik Konseyi'nin oluşum ve işleyişi öncelikli olmak üzere, kurumsal ve ilkesel bazda reorganize edilerek adil ve etkin bir hale getirilebilir. Ayrıca, 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Beyanname'si'nin orijinal metnine bağlı, ilgili uluslararası ve ulusal mevzuatın güncellenerek günün şartlarına cevap verecek şekilde etkinleştirilmesi sağlanmalıdır.

Kaynakça

- Acar, M. ve Bilir, H. (2013). “Türkiye’de Sivil Anayasa Arayışları, Anayasal İktisat ve Anayasada Bulunması Gereken İktisadi-Mali Hükümler” *KMÜ Dergisi*, 15.
- Adaçay, F. R. ve İslatince, H. (2009). *İktisadi Düşünceler Tarihi*. Bursa: Ekin Basım Yayın.
- Akın, İ. F. (1980). *Kamu Hukuku*. 2.baskı. İstanbul: Fakülteler Matbaası.
- Aktan, C. C. (1994). *Çağdaş Liberal Düşüncede Politik İktisat*. Ankara: Takav Matbaası.
- Aktan, C. C. (2002). *Anayasal İktisat*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Aktan, C. C. (2011). “Ekonomik Düzenin Anayasası”. *TİSK İşveren Dergisi*, 49, (7), Ankara.
- Apak, S. (2011). “AB Ülkeleri Anayasalarında Mali ve Ekonomik Konular ve Türkiye’nin Yeni Anayasa Hazırlığı”. *TİSK İşveren Dergisi*, 49(7), Ankara.
- Erim, N. (2011). *İktisadi Düşünce Tarihi*. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Ersoy, A. (2008). *İktisadi Teoriler ve Düşünceler Tarihi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Eryılmaz, B. (2017). *Kamu Yönetimi*. Kocaeli: Umuttepe Yayınları
- Gözler, K. (2012). *Anayasa Hukuku*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- İnternet: www.anayasa.gen.tr, (E. T. 09.07.2017).
- Gözübüyük, A. Ş. (1983). *Yönetim Hukuku*, Ankara: S yayınları
- Kapani, M. (1981). *Kamu Hürriyetleri*. Ankara: A.Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Savaş, V. F. (1994). *Politik İktisat*. İstanbul: Beta Basım
- Savaş, V. F. (1997). *Anayasal İktisat*. İstanbul: Avcıol Basım Yayın.
- Savaş, V. (2017). *Anayasalarda Ekonomik Hak ve Özgürlükler*, www.anayasa.gov.tr, 15.07.2017.
- Şener, O. (2010). *Kamu Ekonomisi*. İstanbul: Beta Basım.
- KDGM (Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı) (2013). *‘Sessiz Devrim: Türkiye’nin Demokratik Değişim ve Dönüşüm Envanteri*. Ankara.
- Yereli, A. B. (2012). Yeni T.C. Anayasası İçin Bir Ekonomik Anayasa Önerisi, www.hacettepe.edu.tr, 15.01.2013.

İnternet Kaynakları

- www.adalet.gov.tr, 01.07.2017.
- <http://anayasa.gov.tr>, 08.07.2017.
- <http://blog.aku.edu.tr>, 04.06.2017.
- <http://www.fortuneturkey.com>, 29.01.2018.

<https://stats.oecd.org>, 11.03.2018.
www.anayasa.gen.tr, 09.07.2017.
www.oecd.org, 10.03.2018.
www.bbc.com, 11.03.2018.
www.dw.com/tr/oxfamraporu, 10.03.2018.
www.imf.org, 13.04.2018.
www.tuik.gov.tr, 11.03.2018.
www.wikiours.com, 09.03.2018.

Mevzuat

1948 BM, İHEB'nin orijinal metni, *Resmi Gazete*, 27.05.1949.
20.04.1924 tarih ve 491 sayılı 1924 Anayasası
09.07.1961 tarih ve 334 sayılı 1961 Anayasası
09.11.1982 tarih ve 2709 sayılı 1982 Anayasası
04.06.2003 tarih ve 4867 sayılı BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesinin Uygun Bulunduğuna Dair Kanun
31.05.2006 tarih ve 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu
03.12.2008 tarih ve 5825 sayılı BM Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'nin Uygun Bulunmasına Dair Kanun
18.10.2012 tarih ve 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu